

Legale og illegal avisers dekning av unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942

Av Rune Ottosen

Innledning¹

Hensikten med denne artikkelen er å undersøke hvordan en dramatisk hendelse blir beskrevet i ulike publikasjoner som kom ut i det okkuperte Norge. Vi har mye kunnskaper om den generelle driften av aviser som ble kontrollert av NS og okkupantmakten (Ottosen 2010) og de som ble gitt ut illegalt (Luihn 1999). Men det er begrenset kunnskap om hvordan de ulike omstendighetene rundt publiseringen påvirket måten en hendelse ble rapportert.

Gjennom et case, en nærstudie av dekningen av unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942, ønsker jeg å belyse hvordan nyhetsbilde fortonet seg i en avgrenset periode i det okkuperte Norge som var preget av mye dramatikk.

Pressen var underlagt sensur og streng kontroll fra okkupantmakten og deres støttespillere i NS. De illegale avisene var en alternativ nyhetskanal, som regel produsert under primitive forhold med stor fare for de involverte. De som deltok i dette arbeidet risikerte dødsstraff.

Problemstillingene i det følgende vil være: Hva fikk man vite gjennom de illegale avisene som ikke kunne leses i de ordinære avisene? Hva slags publikasjoner var egentlig de illegale avisene, og kan de kalles journalistiske produkter? Dette undersøkes gjennom et case med et begrenset utvalg publikasjoner som riktignok ikke gir grunnlag for vidtrekkende konklusjoner, men som kan gi noen indikasjoner til bruk i videre forskning.

Bakgrunn – drift av pressen etter invasjonen 9. april 1940

Mange av morgenavisene var ferdigtrykt natten til 9. april 1940 da ryktet om senkningen av krysseren “Blücher” nådde hovedstaden. Store deler av det apparatet som skulle

---

¹Takk til to anonyme fagfeller, Helge Østbye, Arnfinn Moland og Bjørn Westlie for nyttige kommentarer til et tidligere utkast.

iverksette de planlagte kontrolltiltak over norsk presse gikk tapt da Blücher ble senket i Drøbaksundet. På tross av tilbakeslaget var det en offensivt innstilt propagandatropp som ankom hovedstaden 10. april under ledelse av korvettkaptein Klaus-Friedrich Hahn (Ottosen 2010:268, Hjeltnes 1990:42-43). Hahn hadde selv overlevd senkningen av Blücher, og på tross av de uventede problemene, viste tyskerne en målbevisst holdning som kan karakteriseres som "jernhånd med silkehanske". De sentrale nyhetsinstitusjonene NRK og NTB ble umiddelbart overtatt. Man ønsket å få en forståelse med pressen, på tyskernes premisser. Dette synspunktet ble formidlet av Hahn til representanter for pressen i det nye pressesenteret i Stortinget på en pressekonferanse 20. april 1940 (Ottosen 2010b:62).

Bakgrunnen for den nye pressepolitikken var at tyskerne trengte aviser til sitt eget formål. Både for å spre sin egen propaganda, og for å kunne informere befolkningen om sine tiltak og forordninger. Men noen aviser var uønsket fra første stund. Kommunistavisene Arbeidet i Bergen og Arbeideren i Oslo ble raskt forbudt, og flere av arbeiderpartiavisene måtte gå inn mer eller mindre frivillig etter den tyske invasjonen. Puljevis og av ulike grunner forsvant etter hvert flere aviser. Hvordan den enkelte journalist og redaktør skulle forholde seg til den nye situasjonen måtte takles etter eget skjønn. Det ble aldri noen pressefront i Norge. Norsk Presseforbund (NP) representerte i hovedsak eiernes interesser og var i dialog med okkupantmakten om hvordan fortsatt pressedrift skulle sikres, samtidig som forbundet forsøkte å få frigitt fengslede redaktører. Generalsekretær Ludvig Saxe fortsatt driften av NP på lavbluss under hele krigen også etter at forbundet ble satt under kommissarisk ledelse under nyordningen. Etter krigen satte NP ned en æresrett som saumfarte den enkelte journalists gjøren og laden, men forbundet selv ble aldri underkastet en uavhengig granskning (Ottosen 1996: 212-224).

I alt 40 aviser forsvant i 1940, deriblant store deler av arbeiderpressen. I løpet av krigen var i alt 110 aviser stanset etter tysk ordre. Arbeiderbladet i Oslo ble stanset på ubestemt tid fra slutten av august 1940 - det skulle vise seg å bli permanent. Etterhvert ble noen aviser slått samme og fikk nytt navn, blant annet på grunn av papirrasjonering og mangel på utstyr. En del av helhetsbildet var også at mange aviser ble stanset, noen på kort sikt,

andre for hele krigsperioden på grunn av krigsskader. I byer som Kristiansund, Elverum og Bodø ble avisene hardt rammet for å nevne noen eksempler. I Trøndelag var det avisene i Steinkjer og i Namsos som på kort sikt ble hardest rammet av de innledende krigshandlinger (Ottosen 2010).

Strengere kontroll

Okkupasjonsmakten innså imidlertid raskt at politikken med å la pressen beskikke sitt eget hus, ikke var tilstrekkelig for å sikre tyske interesser. Det måtte hardere lut til, og den 24. april lanserte tyskerne sine "Militære grunnsetninger for pressen". Den tyske militærensensuren fulgte ved dette Wehrmachts direktiver og fjernet alt som kunne betraktes som sensitive militære opplysninger. Deretter ble materialet sensurert av Presseabteilung. Dette var en avdeling av *Reichskommissariat für die bestetzten norwegischen Gebiete*, tyskernes utøvende maktorgan over det sivile Norge med Josef Terboven som øverste sjef. Terboven forlangte to rapporter daglig fra Presseabteilung med utdrag fra Oslo-avisene. I tillegg fikk han jevnlig rapporter fra Befälshaber i Sicherheitspolizei om virksomheten til de lokale sensurinstansene. På bakgrunn av rapportene iverksatte Terboven personlig passende sanksjoner mot "ulydige" pressefolk. De rangerte fra advarsel, påtale, bøter, frihetsberøvelse - til forbud mot utgivelser av avisen. Presseabteilung, som var en underavdeling av *Reichskommissariats Hauptabteilung für Volksaufklärung und Propaganda*, var underlagt Hans Moser som leder. Han var en dynamisk og effektiv leder, med en personlig sjarm og en viss humoristisk sans. Tyskernes apparat hadde som en forutsetning at den viktigste utøvende kontrollen skulle skje ved hjelp av nordmenn som formelt var organisert i NS-administrasjonen. Ved opprettelsen av Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet 26. september 1940 ble Pressedirektoratet organisert som en egen avdeling med pressedirektør Anders Beggerud som øverste sjef (Ottosen 1996: 137-140).

Direktoratet inngikk som avdeling i departementet som var ledet av Gulbrand Lunde. Lunde hadde både kontroll med pressen og ansvaret for partiets propagandavirksomhet. Lunde omkom i en ferjeulykke med sin hustru ved ferjeleiet Våge i Romsdalsfjorden 26. oktober 1942, altså kort tid etter den perioden vi nå skal se

nærmere på i denne artikkelen. Lundes dramatiske dødsfall var gjenstand for mye rykter. I det meste av krigslitteraturen har det blitt omtalt som en ulykke. I en biografi om Lunde, *Triumf og tragedie*, skrevet av historikeren Jan Magne Arntsen og sosiologen Thor Geir Harestad, går imidlertid forfatterne langt i å antyde at Lunde ble tatt av dage av okkupantmakten, da han på tross av sin sterke lojalitet til tyskerne, var egenerådig og uforutsigbar (Arntsen og Harestad 2012).

NS hadde i tillegg sin egen Avdeling for presse og kringkasting som fungerte som partiets pressekontor med sin egen “Norsk Artikkeltjeneste” som distribuerte gratis artikkelstoff til landets aviser. Ved Quislings lov av 26. februar 1942 om utgivelsen av trykt skrift, fikk Pressedirektoratet myndighet til å stanse utgivelsen av aviser og ukeblad. NS fikk den formelle retten til å avsette personalet i avisene, og fullmakt til å sette inn NS-ere isteden. Det var som regel folk uten kvalifikasjoner for avisdrift. Pressedirektør Anders Beggerud var lektor og hadde ingen pressebakgrunn ~~var~~. Ved sin ordknapphet i møter og offisielle sammenhenger framstod Beggerud med en grunnleggende usikkerhet som var lite tillitvekkende. Det ble ansatt såkalte presseledere for NS i de fleste fylker. Noen presseledere hadde ansvaret for flere fylker, da NS ikke klarte å få fatt i nok kvalifisert personale alle steder. Jakob Skylstad fikk således ansvaret for både Nord- og Sør-Trøndelag. Presselederen skulle drive etterkontroll og påse at avisenes linje var i overensstemmelse med “den nye tids” oppgaver. Presselederne ga aktive tilbakemeldinger og overøste avisene med kommentarer til det som skjedde og pålegg om inntakelse av stoff fra NS-avisene. Dessuten skulle det føres statistikk over utgivelser i fylket (Dahl 2010). En annen forutsetning for okkupasjonsmaktens pressedrift var kontrollen over NTB. Kontrollen med NTB var ikke bare viktig for okkupantmakten for å kontrollere den daglige nyhetsstrømmen, men også for å bruke byrået til å gi pressen daglige instruksjoner (Ottosen 1996: 137).

~~Daglige~~ Direktiver ble sendt daglig med befalinger om hva slags vinkling man forventet og hva som skulle prioriteres og forties gjennom såkalte Tagesanweisung. Denne detaljstyringen av pressen fungerte ulikt fra avis til avis. Det ble gitt detaljerte instruksjoner for hvordan hendelser skulle dekkes. En historisk studie viser at effekten av disse daglige direktivene fungerte etter hensikten selv om det var litt lettere å slippe under

radaren i mindre lokalaviser enn i de større hovedstads- og regionsaviser (Wernersen 2006).

Valg av case: Unntakstilstanden Trøndelag i 1942

Jeg har valgt unntakstilstanden i Trøndelag 1. oktober 1942 som case fordi den var en dramatisk hendelse som foregikk i en begrenset periode².

Den 6. oktober dukket det opp plakater i hele Trøndelag der unntakstilstanden ble proklamert. På plakatene stod å lese:

”I den siste tid er det blitt utøvd flere sabotasjehandling. Hvis disse hadde lyktes ville de ha skadd landets forsyning. Disse anslag har bare vært mulig idet deler av befolkningen ikke har etterkommet sin lovmessige meldeplikt eller til og med har understøttet sabotørene” (sitert fra Kirkhusmo 1997: 333).

Unntakstilstanden ble innført etter flere sabotasjeaksjoner og omfattet hele Nord-Trøndelag fylke, 15 kommuner i Sør-Trøndelag og Grane herred i Nordland fylke (Kirkhusmo 2005: 334). Dagen før hadde Reichskommissar Josef Terboven ankommet Trondheim med tog. Om ettermiddagen 6. oktober sammenkalte han til et møte på torget i Trondheim. Her truet han med restriksjoner og arrestasjoner. En storstilt aksjon ble satt i gang der norsk og tysk politi ble assistert av soldater fra Wehrmacht. I alt kontrollerte de 12 857 personer og 3372 kjøretøyer de seks dagene unntakstilstanden varte. 1434 hus ble gjennom søkt og et hundretalls personer ble arrestert. Ti personer ble plukket for å “sone” for sabotasjeaksjoner. De ble fraktet til Falstad leir der de ble henrettet ved standrett.

Det hører med til helhetsbildet at parallelt med arrestasjonen av folk med mistanke om å ha tilknytning til sabotasje, var detv arrestasjoner av mannlige jøder ~~som~~ ~~var~~ i gang over ~~over~~ hele landet. Terboven var personlig på plass i Trondheim og satte sabotasjonen i sammenheng med “verdensjødedommen”. Okkupanten slo to fluer i ett smekk og benyttet anledning til å arrestere alle mannlige jøder. Marte Michelet forteller i sin bok *Den største forbrytelsen* at tenåringsen Julius Paltiel ble varslet av en lokal

---

²Denne artikkelen bygger videre på et foredrag forfatteren holdt på et seminar som markerte 70-årsdagen for unntakstilstanden i Trøndelag på Fallstadsenteret 30.oktober 2012.

politimann om hva som var på gang og ble bedt ~~t~~om å holde seg unna hjemmet sitt i Trondheim. Han søkte ly hos naboen, men gikk tilbake til leiligheten morgenen etter. Da kom politiet og tok Paltiel sammen med 70 andre jødiske menn i løpet av perioden 6. – 8. oktober (Michelet 2014: 194-195). Paltiel hørte til det lille mindertall på 26 av de 767 deporterte norske jøder som overlevde Holocaust (Ottosen 1994: 364).

I hele Nord-Trøndelag ble det innført portforbud og offentlige bygninger som kinoer og restauranter ble midlertidig stengt. Det ble vedtatt forsamlingsforbud og restriksjoner på bruk av offentlige transportmidler. Da unntakstilstanden ble opphevet 12. oktober hadde 34 personer blitt henrettet som en del av den kollektive avstraffelsen. Unntakstil~~t~~standen var svar på sabotasjeaksjoner ledet av britiske agenter i distriktet, og rammet blant annet kraftverket i Glomfjord. En sabotasjegruppe ble overrumplet av en tysk patrulje og to mann ble skutt og syv tatt til fange. Disse ble noe senere “skutt under fluktforsøk”. Den 5. oktober ble en ny sabotasjeaksjon satt i verk rettet mot et gruveanlegg i Fosdalen i Nord-Trøndelag. Som et direkte resultat av dette ble altså unntakstilstanden proklamert i deler av regionen (Norge i krig bind 6: 109).

Valg av publikasjoner og metode for undersøkelsen

Ved inngangen til andre verdenskrig hadde Trondheim fire aviser som var omtrent jevnstore. Adresseavisen og Dagsposten var de to største, Arbeider-Avisen og Nidaros de to minste- Dagsposten var tyskvennlig allerede før krigen, både Arbeideravisa og Nidaros ble stanset i 1941. For å få størst mulig bredde i den komparative undersøkelsen har jeg valgt ut lokalaviser som dekket området, den største regionsavisen, en landsdekkende NS-kontrollert avis og det jeg fant av noen relevante illegale aviser som dekket det valgte caset.

Jeg vil derfor i det følgende se nærmere på dekingen av disse begivenhetene, i Adresseavisen, Fritt Folk og Fellesavisen Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen, og i et utvalg illegale aviser. De illegale avisene ble identifisert ved søk i Nasjonalbiblioteket i Oslo og Hjemmefrontens arkiv. Det finnes arkivmateriale også andre steder, blant annet ved Universitetsbibliotekene i Trondheim og Bergen som ikke er undersøkt. Jeg har derfor ikke gjennomført en fullstendig gjennomgang av alle illegale aviser, men mener

likevel at de publikasjonene jeg har funnet, gir grunnlag å trekke slutninger om det som er artikkelens formål: sammenligning av nyhetstekster i ulike typer publikasjoner.

Jeg har gått gjennom de utvalgte aviser på mikrofilm på Nasjonalbiblioteket i Oslo. Metoden i gjennomgangen av tekster er kritisk diskursanalyse. Med diskursanalyse baserer jeg meg på Norman Faircloughs teori om at språkhandlinger eller diskursive handlinger som inngår i en ideologisk og politisk helhet som Fairclough skriver: ”language use conceived as social practice» (Fairclough 1995:135). Det betyr at språkbruk analyseres i sin sammenheng og inngår i en maktanalytisk kontekst. I dette tilfellet begrensningen som ligger i okkupantmaktens kontrollapparat. Hensikten med diskursanalyse er blant annet å synliggjøre ubevisste sammenhenger mellom språkbruk og maktutøvelse. Faircloughs uttalte hensikt er også å oppnå endring gjennom sine analyser. Når elitepersoner bruker språk for å uttrykke makt på en bestemt måte har derfor journalistene et valg om de vil gjengi språket ukritisk, hvordan de omtaler venner og fiender og på hvilken måte teksten inngår i en større sammenheng (tekst i kontekst) (Ottosen 2009). Metoden vil være utforskende i den forstand at jeg leter etter eksempler som kan belyse analysens problemstilling.

Kritisk diskursanalyse av dekingen av unntakstilstanden

Fritt Folk

Fritt Folks overgang fra ukeavis til dagsavis hadde skjedd bare få dager før invasjonen 9. april, og den var i sin helhet finansiert av tyskerne, som et direkte resultat av det personlige møte mellom Adolf Hitler og Vidkun Quisling alt i midten av desember 1939. Den selvoppnevnte “regjeringen Quisling” var et regelrett forsøk på statskupp etter at regjeringen hadde flyktet til Hamar. Fritt Folk var fra første stund NS sitt propagandaorgan. Dette var ikke nødvendigvis alltid okkupantmakten fornøyd med. Statskuppet var som kjent omstridt også blant tyskerne. Den militære ledelsen av okkupasjonen og den tyske legasjonen i Oslo hadde helst sett en “dansk” løsning, med et okkupasjonsstyre basert på en forståelse med kongehuset og den sittende regjering

(Ottosen 2010). Fritt Folk er viktig i denne sammenheng fordi den fikk karakter av å være et nasjonalt propagandaorgan for NS.

11. april 1940 krevde NS' riksøkonomisjef [John Thronsen](#) at Nasjonal Samlings hovedorgan skulle trykkes av Aftenpostens trykkeri. Avisen fikk en ”flying start” under okkupasjonen fordi den ble distribuert av Aftenposten etter pålegg fra okkupantmakten. Avisen kunne også overta Arbeiderbladets lokaler da denne ble stanset. Redaktørene var Arnt Rishovd 1939-1944 og Odd Melsom 1944-1945). Den hadde et daglig opplag på rundt 20 000 – i noen tilfeller opp mot 100 000 (Ottosen 2010).

Dekningen av unntakstilstanden i Fritt Folk

Jeg har gått gjennom Fritt Folk i den aktuelle perioden, unntakstilstanden i oktober 1942. Fritt Folk fremstår som en profesjonelt drevet propagandaavis med god og oversiktlig layout. Unntakstilstanden i Trøndelag ble dekket i form av oppslag som var tilpasset de daglige direktiver. Det var i tillegg mye stoff om NS ”stadige framganger”, og tyskerne påståtte suksess på østfronten. De offisielle dekretene fra okkupasjonsmakten i forbindelse med unntakstilstanden 6. oktober ble trykket i sin helhet. Det er et påfallende fravær av selvstendig analyse i gjengivelsen av dekretet. Dette er en indikasjon på at okkupantmaktens kontrollapparat fungerte etter hensikten. Gjennom svulstige og formanende ledere ga avisen sin støtte til unntakstilstanden. Skylden for et slikt dramatisk inngrep i folks liv legges på ”uansvarlige elementer”. I lederen heter det: ”Så langt fra å verdsette denne enestående edelmodighet, har villedede personer under fremmed påvirkning gang på gang gått til handlinger som er fiendtlighet så vel overfor tyske som norske interesser”; skrev Fritt Folk 6. oktober. ✘

De brutale henrettelsene er i Fritt Folks øyne egentlig en forståelig reaksjon fra den vanligvis generøse okkupant:

”Overfor disse foreteelser har de tyske myndigheter i dyp menneskelig forståelse av at det dreide seg om enkelte og villedede elementer av befolkningen vist en enestående langmodighet og overbærenhet. Til tross for at det gang etter gang kunde være årsak til de hardeste motforanstaltninger, har Reichskommissar gitt

sjangse på sjangse for det norske folk til den største mulig frihet å komme fram til nyorientering som måtte føre til vennskap og samarbeide med den store tyske nasjon. At dette for en stor del skyldes førerens utrettelige arbeid til nasjonens vel, er utenfor all tvil, men framfor alt bundet det i tysk vilje og ønske om å nå frem til forståelse mellom germanerne som er betingelse for et nytt og lykkelig Europa.

Men den kjenner det stolte tyske folk dårlig som tror at en hvilken som helst handling til skade for Tysklands og Norges interesser ustraffet kan øves. Overfor de gjentatte sabotasjehandlingene som er øvd i enkelte deler av landet måtte det reageres kraftig” (Fritt Folk 6. oktober).

Her roses altså okkupantmaktens tålmodighet og tilbakeholdenhet, men et sted går grensen. Lederskribenten identifiserer seg tydeligvis helt og fullt med okkupantmakten både ved at konklusjonen sammenfaller med okkupantmaktens begrunnelse for unntakstilstanden og gjennom de retoriske virkemidlene i omtale av opposisjonen (uansvarlige elementer).

Vi får ingen detaljer om hva sabotasjeaksjonen forårsaket eller andre forhold som en normal nyhetsjournalistikk ville ha formidlet. Her virket åpenbart både sensur og selvsensur inn. Det er nyhetsmeldinger om Terbovens besøk i Trondheim og hans tale og er behørig dekket under overskriften ” Alvorsord til det norske folk av Reichskommissar Terboven”. Her er det den formanende skolelærer som snakker til sine uskikkelige elever. Dagen etter er det en leder med tittelen ”Alvordsord til alle” der den samme formanende retorikk fra dagen før gjentas. Jeg går ikke i detaljer i hele perioden, men ved avslutningen av unntakstilstanden kunngjøres i en ny overskrift den 12. oktober: ”Unntagelsestilstand opphevet fra kl. 5 i dag”.

Samlet sett reflekterer dekningen i Fritt Folk okkupantmaktens intensjoner og begrunnelse.

Adresseavisen

I Trondheim fikk Adresseavisen en dominerende stilling da Arbeider-Avisa ble midlertidig stanset i august 1940, og permanent stoppet 30. januar 1941. Redaktøren i

Arbeider-Avisa, Halvar Langhelle ble en aktiv motstandsmann og blant dem som ble skutt under unntakstilstanden i 1942. Adresseavisen var i kraft av sin utbredelse og makt den viktigst avisen for okkupasjonsmakten i regionen. Adresseavisen måtte, som andre aviser, bedrive den vanskelige balansegangen med å fortsette utgivelsen og samtidig beskytte sin integritet. Sjefredaktør Harald Torp og redaktør Sverre J. Herstad var begge sterke og aktive motstandere av den tyske okkupasjonen. Til slutt gikk redaktørene for langt og høsten 1941 ble de kastet av den lokale okkupasjonsmakten. Jacob Skylstad overtok og var redaktør krigen ut. Han endte med en landssvikdom etter krigen. På lederplass torsdag 13. august 1941 satte han sin egen faglige standard på lederplass, ved å betegne kong Haakon som, "landstrykeren Carl Fredriksen" (Grut 2010). For å forstå Skylstads rolle må vi se på de lokale avisforholdene på 1930-tallet og Skylstads plassering i den høyre-radikale delen av Bondepartiet. Han var i en periode rundt 1938 presseassistent for Bondepartiets stortingsgruppe. Nasjonalbladet var Bondepartiets avis i regionen, men stod økonomisk svakt, og ble etter 1928 trykt som bilag til Adresseavisen i form av en spesialside, redigert av Skylstad. Som motytelse fikk Adresseavisen overta Nasjonalbladets abonnenter. I 1933 begynte Nasjonalbladet å komme ut som **egne** egen avis, men fortsatt distribuert som bilag til Adresseavisen. Skylstad meldte seg **først** inn i NS først etter 25. september 1940, og benyttet sin nye maktposisjon etter nyordningen til å utøve redaksjonell makt. Dette til fortvilelse for redaktørkollegiet i Adresseavisen og avisens styreformann Ole-Mikal Kobbe som i det lengste forsøkte å bevare avisens integritet. Etter at Skylstad meldte seg inn i NS ble han raskt leder for Pressedirektoratet i Trøndelag og var aktivt med på å stanse Arbeider-Avisa og avisen Nidaros. Fra denne posisjonen manøvrerte han seg inn i redaktørposisjonen i Adresseavisen i 1941 uten støtte i avisen. Heller ikke tyskerne var begeistret. De ønsket en godt drevet avis og "business as usual", men siden okkupasjonsmakten ble motarbeidet av både styret og redaksjonsledelsen måtte de slutt ta et valg og avisen ble nazifisert under Skylstads ledelse. Skylstads grep ble full sammenslåing av Nasjonalbladet og Adresseavisen på grunn av papirrasjonering. Egentlig ville Skylstad kalle den nye avisen Nasjonalbladet, men da satte tyskerne foten ned. Avisen ble hetende Adresseavisen, men med undertittel Nasjonalbladet (Overrein 2010). Skylstad utmerket seg resten av krigen, også under

unntakstilstanden i oktober 1942 med propagandistiske og svulstige ledere. Hans signatur var å utstyre lederne med et lite lyn som logo.

I Adresseavisens historie skrevet av Wilhelm Støren får vi et tidsbilde av hvordan den daglige pressekontrollen forløp i Trondheim. Det var som en slags kattens lek med musen. Rett etter okkupasjonen var det bare Whermacht som blandet seg direkte inn og var opptatt av at vital militær informasjon ikke skulle publiseres. Redaktør Torp var i Oslo som Stortingsrepresentant og Herstad måtte ta seg av den daglige driften. Det ble snart opprettet et lokalt pressesenter i Stiftsgården som ble ledet av Pressabteilung. Her fikk redaktør Herstad sine daglige skyllebøtter. Herstad hadde blitt enig med redaktør Fredrik Lützow Holm i Nidaros om et felles system med å sette pålagte meldinger under egen spalte som ble kalt ”Den tyske overkommando melder”. Denne ordningen ble modifisert etter at de ble drevet fra skanse til skanse og måtte innordne seg. Da Torp kom tilbake til Trondheim 18. mai etter at Stortinget var permittert på Elverum 10. april var situasjonen ganske låst. Gestapo og Gebeitskommissar med tilhørende pressekontor var etablert og grepet festet seg med økt kontroll over avisens innhold. Adresseavisen var utpekt som hovedorgan for tyskernes propaganda i regionen. Men fortsatt ble NS holdt på avstand, og Torp skrev minst mulig ledere. Torp og styreformann Ole Mikal Kobbe hadde samme dilemma som andre pressefolk som ville hindre full overtagelse fra NS. Det måtte bli en balansegang. Dette varte helt til Torp ble innkalt til Pressedirektoratet i Oslo 18. august 1941. Der ble han skarpt kritisert for negativ holdning til Tyskland og avsatt. Skylstad tok da over. Personlig var dette en lettelse for Torp selv om den formelle avskjedigelsen lot vente på seg og først kom i et brev 10. november. Herstad ble og avsatt og fikk skriveforbud. For Torp må det ha vært tilfredsstillende å kunne lese i en illegal avis at det ”lykkedes redaktør Torp å holde Adresseavisen utenom enhver ”nyordning” inntil han måtte fratre” (Støren 1967: 360). Kort tid etter sa journalist Per Opøien opp sin stilling og skulle bli sentral i produksjon av illegale aviser i distriktet. Herstad og Torp ble også etter avskjedigelsen fulgt tett av tyskerne. Herstad ble arrestert flere ganger. I periodene på frifot deltok han i det illegale pressearbeidet. Under unntakstilstanden i oktober 1942 kom tyskerne for å arrestere ham i hans hjem i Neufeldtsgate. Men det viste seg å være rekvirert av okkupantmakten selv da han ble avskjediget høsten før, den ene hånden visste ikke hva den andre gjorde, selv i effektive Gestapo. Torp befant seg hos sin

gode venn gårdbruker Løvset på Børsa. I stedet for å dra dit tok de ”nestemann på listen”. Imidlertid ble Torp arrestert den 22. oktober som ”Deutschfeindlicher Person”. Han satt åtte uker på Volla fengsel. Etter løslatelsen dro han tilbake til Børsa der han levde rolig til september 1944. Da kom Gestapo for å arresterte ham på nytt, men tilfeldigvis var han et ærend i Trondheim, ble advart og kom seg over til Sverige sammen med familien (Støren 1967: 361).

Dekningen av unntakstilstanden i Adresseavisen

Det er lite som skiller **dekningen i** Adresseavisen fra Fritt Folk i dekingen av unntakstilstanden. Samme kunngjøringer trykkes på forsiden og en leder i ramme på forsiden under tittelen ”Situasjonen” har samme formanende tone, men hyllesten til Hitler og okkupantmakten er litt mer neddempet. Også her får vi indirekte vite at det er sabotasjehandlinger som skal straffes:

”Den store del av befolkningen står loyal – hver enkelt yter sin innsats i arbeidslivet og samfunnsmaskineriet. En liten gruppe støtter ødeleggelsesmennene med sin passive innstilling. De ser apatisk og uten refleksjoner på sabotasje- og ødeleggelsehandlinger. En mindre gruppe støtter sabotørene aktivt og hensynsløst” (Adressavisen 12. oktober 1942).

At det skulle være hensynsløst å likvidere uskyldige sivile som represalier er slutninger som leserne eventuelt må trekke selv. Dagen etter følges det omtalte oppslaget opp på forsiden med en stort oppslått artikkel om Terbovens besøk. Oppslaget har en propagandistisk vinkling. Tittelen lød ”Reichskommissar Terboven klarlegger situasjonen” Undertittel: Skylden for de repressive tiltakene har de kretser som har arbeidet for emigrantklikken (Adressavisen 13. oktober 1942). Omtalen av regjering og kongehus som ”emmigrantklikk” setter standard for mangel på saklighet. Resten av forsiden er preget av hele kunngjøringen fra okkupantmakten og en nyhetsmelding om standretten. Kombinasjon av okkupantmaktens tekst og notis

viser konsekvens for dem som bryter unntakstilstandens regler i forståelsesfulle termer. Vinklingen er i tråd med Terbovens avskrekkingsstrategi.

Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen

For å forstå bakgrunnen for Nord-Trøndelag og Inntrøndelagens plass i det undersøkte utvalget må vi ta et lite dypdykk i den lokale pressehistorien. I 1910 startet John A. Schefte avisen Indherred. Ni år senere ble den kjøpt av aksjeselskapet Nord-Trøndelag – et organ som **var** opprettet for å ivareta Landsmannsforbundets interesser. I 1922 ble avisen slått sammen med Nordenfjeldske Tidende i Levanger. Den ~~som~~ hadde eksistert helt siden 1874. Denne avisen ble den andre forløperen for det som senere ble hetende Trønder Avis. I april dagene 1940 ble, som allerede nevnt, Steinkjer bombet og de to avisene i byen mistet alt utstyr. Allerede 29. mai 1940 kom Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen ut som fellesavis. På folkemunne gikk da også avisen under navnet Fellesavisa. En slik sammenslått avis var tidstypisk og skjedde mange steder. Trønder Avis kom ut igjen fra 1952 med permanent utgivelse og er en del av røttene til den nåværende avisen med samme navn (Opdal 2010). Forsyningsproblemer preget avisindustrien over hele landet. Nidaros i Trondheim måtte i flere dager trykke avisen på vanlig grått innpakkingspapir fram til den ble stanset i april 1941 (Journalisten nr. 4 1940). Mange aviser reduserte utgivelsen til to eller tre dager i uken og noen byer begynte altså med fellesaviser (Ottosen 2010b). Redaktørene Johannes Kjesbu og Olav Hougen gikk sammen om få ut en midlertidig avis og redigerte fellesavisa etter beste evne fram til 6. juni 1942. Det var tydeligvis ikke godt nok for NS. De ble de begge avsatt av nazimyndighetene og senere arrestert. Fra nummer 257, 6. juni 1942 var Sverre Johnsen redaktør av Nord-Trøndelag & Inntrøndelagen, og fra nr 87, 1944 var Kjell Saxvik redaktør. Kjesbu kom for øvrig tilbake som redaktør etter frigjøringen (fra nr 47, 1945) og ledet avisen til han i sitt 81. år sluttet, ved utgangen av 1949 (Steinkjerleksikonet 2012).

Dekningen av unntakstilstanden i Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen

Den sammenslåtte avisa gikk på folkemunne under navnet Fellesavisa. Det var Sverre Johnsen som var redaktør under unntakstilstanden. Johnsen publiserte NS propaganda fra det øyeblikket han overtok redaktørkrakken fire måneder før unntakstilstanden.

Avisen kom ut to dager i uken, det første nummeret etter unntakstilstanden kom således onsdag 7. oktober. Sannsynligvis var det ikke tid til å bearbeide alt stoffet om unntakstilstanden før avisen gikk i trykken. Forsiden er nemlig preget av trivielle småsaker som en sak med tittelen "Frelsesarmeens leder i Norge Joachim Myklebust fyller 50 år". Ellers er det propaganda for en publikasjon med navnet NS Månedshefte og en artikkel om "Der Führers" møte med sine militære ledere. Flesteparten av de obligatoriske kunngjøringer og dekreter ble ikke publisert før i utgaven 10. oktober. Det man hadde fått plass til 7. oktober var en notis inne i avisen med tittelen "10 norske statsborgere skutt" og undertittel "På grunn av gjentatte sabotasjeforsøk", hentet fra en erklæring fra SS-Obergruppenführer Rediess. Det er også et lite nyhetsoppslag om Reichskommissar Terbovens besøk til Trondheim i anledning unntakstilstanden, han var på plass dagen før unntakstilstanden. Under dette oppslaget står det en interessant tidstypisk sak som angår avisdriften. Her heter det: "På grunn av papirrasjoneringen kan vi, som meddelt. Ikke lenger øke vårt opplag. Vi er derfor nødt til å begrense tilgangen på nye abonnenter". (alle sitater fra Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen 7. oktober 1942). Dette minner oss om det paradoksale at på tross av en nazifisert presse var det større etterspørsel over hele landet etter aviser, enn det som kunne leveres (Ottosen 2010).

Avisen 10. oktober er full av stoff om unntakstilstanden. Hovedoppslaget er et referat fra Terbovens omtalte tale, men den forklarende tittel: "Reichkommissar Terboven klarlegger: De som hjelper emigrantklikken i London har skylden for det som no skjer". I ingressen er følgende sitat (med henvisning til sabotørenes oppdragsgivere i London) fra Terboven gjengitt med halvfet skrift:

"Disse norske emigranter som betales av verdensjødedommen har altså ikke nøyhet seg med å utlevere sitt fedreland og sitt eget folk til hungersnøden gjennom blokadeforsøket, men har til denne metoden føyet et nytt middel, det

mest forkastelige av alle kampmidler, sabotasjen.” (Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen 10. oktober 1942)

Det ingen vesentlig skille mellom Fellesavisas formidling og de offisielle dekreter og uttalelser fra fylkesfører Rogstad. De lovlige avisene dekket dette på en ensidig måte som gjør bruk av retorikken til okkupantmaktens representanter. Et bevis på at tyskernes og NS sin pressestrategi fungerte etter hensikten. Redaktør Johnsen skrev sin ledere med samme svulstige retorikk som kollegene i Adresseavisen og Fritt Folk. Etter at unntakstilstanden er over, heter det i en leder på forsiden den 21. oktober:

”For øvrig er som sagt vegen staket opp. En kan nok bli sinket ved likegyldighet, motstand og sabotasje, men prosessen er i gang, og ingen makt kan hindre at Norge igjen blir fritt. Måtte bare alle gode krefter i folket vårt bidra til å gjøre vegen lettere og kortere. Og det vil etter hvert skje når disse krefter oppdager den kjensgjerning at Norges velferd avhenger av at Tyskland og Norges nasjonale interesser kan møtes i en høyere felles mål” (Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen 21. Oktober 1942).

Dekning av unntakstilstanden i et utvalg illegale aviser

Vi har mye kunnskaper om hvilken rolle illegale aviser spilte i motstandskampen i det okkuperte Norge, men ikke så mye dokumentasjon av hvilken rolle de spilte i Trøndelag under unntakstilstand i oktober 1942. De illegale avisene var først og fremst en viktig formidlingskanal av nyheter fra London om krigens gang, som ikke kunne formidles fritt i den kontrollerte pressen. Det pågikk en rivalisering innad i motstandsbevegelsen mellom Hjemmefronten og kommunistene om metoder i motstandsarbeidet, inkludert synet på sabotasje som virkemiddel. Den viktigste illegale kommunistiske avisen var ”Friheten”. Betegnende nok het den største og mest betydningsfulle illegale avisen drevet av Hjemmefronten, London-Nytt. Den ble utgitt i flere regionale utgaver, kopiert lokalt og spredd fra mann til mann. Den publiserte gjengivelser av BBC-nyhetsendinger på norsk. Det totale opplaget er beregnet til ca 1,5 millioner eksemplarer på 540 utgivelser, dvs. ett gjennomsnittsoplag på 3000 per eksemplar (Ottosen 2010:400-401).

Totalt ble det utgitt omtrent 300 illegale aviser, de fleste primitive zamistat-lignende publikasjoner som var produsert på kjøkkenbordet uten profesjonelt utstyr. Avisene spilte en viktig rolle i arbeidet med å holde kampmoralen og motstandskraften i befolkningen. Vi skal imidlertid ikke overvurdere betydningen av avisene som journalistiske produkter. Hans Luihn som framfor noen har dokumentert de illegale avisene gjennom flere bøker skiller mellom håndskrevne aviser, aviser skrevet med gjennomslag på maskin og stensilerte aviser~~ne~~ og aviser tryk~~g~~t i boktrykk (Luihn 1999:17). Luihn mener at de mest primitive avisene hadde liten journalistisk kvalitet, men at de likevel kunne ha en lokal betydning blant annet gjennom publikasjon av patriotiske dikt og motstandskultur. Luihn skriver at noen av de mer forseggjorte avisene som var stensilert eller trykt i boktrykk hadde en stoffmiks som på det beste hadde en viss journalistisk kvalitet. Han nevner eksempler på profesjonelle pressefolk som deltok i dette arbeidet, for eksempel Morgenbladet-journalist Viggo Aagaard som var aktiv i avisen London radio. Mange av de illegale avisene fikk stoff fra svenske aviser fraktet over grensen med kurer. Andreas Norland beskriver i Schibsteds historie som ble utgitt i 2011 hvordan Aftenposten som avishus var et mangfoldig miljø selv etter at avisen kom under kontroll av okkupantmakten med en nazifisert ledelse. Avisen ble også påtvunget utgivelse av tyskernes egen avis Deutsche Zeitung på toppen av egen virksomhet. I Aftenposten arbeidet tidligere medarbeidere med NS- sympatier som plutselig fikk maktposisjoner, kommissariske journalister og redaktører plassert der av NS og okkupantmakten og motstandsfolk som valgte å bli ”for å gjøre det beste ut av det”. Her foregikk samtidig daglig avisutgivelse som i hovedsak fungerte som propaganda for NS og okkupantmakten, mens det i bortgjemte kjellerlokaler kunne drives illegalt arbeide, også produksjon av illegale aviser (Norland 2011).

Det var typisk for de illegale avisene at de var midlertidige og kom ut i avgrensede perioder. Dette var farlig arbeide og okkupantmakten brukte mye ressurser på å jakte på utgivere og distributører. I 1940-1941 kunne man få opp til fem års fengsel for å delta i utgivelse eller distribusjon. Straffen ble skjerpet etter en forordning fra Reichskommissar Terboven den 12. oktober 1942, altså samme dag som unntakstilstanden i Nord-Trøndelag ble opphevet. Kanskje ikke tilfeldig. I forordningen går det fram at strafferammen for utgivelse av illegale aviser ble utvidet til å omfatte dødsstraff. I alt

4000 mennesker ble arrestert for kortere eller lengre tid for å drive med illegale aviser. Tallene er usikre, men Luihn mener at i underkant av 100 personer ble henrettet for å ha deltatt i utgivelse eller distribusjon av illegale aviser, eller at dette var en del av grunnlaget for henrettelse (Ottosen 2012:404). Mange slapp unna etter å ha tatt mange personlige risiki og de levde et farlig dobbeltliv. Det ligger mye dramatik og mange menneskelige tragedier bak disse tallene.

De illegale avisene i Trøndelag

Grunnen til at jeg har avgrenset analysen av illegale aviser til de som kom ut i Trøndelag er at den lokale tilhørighet og spredning gjør dem mest relevante i sammenligningen med de lokale ordinære avisene.

De første illegale avisene i Trondheim kom ut allerede høsten 1940 utgitt av Carsten Wærdahl. Den neste kom i januar under ledelse av Henry Thingstad. Begge hadde tilknytning til NKP. Som så mange andre illegale organisasjoner ble de offer for Henry Rinnans virksomhet i regionen. Begge redaksjonene ble infiltrert av angiverene Karl Adding fra Rinnan-banden. Som et resultat av dette ble Thingstad-gruppen rullet opp i mars 1943. Den 19. mai 1943 ble Henry Thingstad skutt sammen med ni andre medlemmer av gruppen. I oktober 1943 kom en ny arrestasjonsbølge der mer enn 100 motstandsfolk ble arrestert. Den 17. november ble Carsten Wærdahl skutt sammen med broren Reidar og fem andre medlemmer i gruppen.

”Fri fagbevegelse” kom ut med en egen utgave i Trondheim fra begynnelsen av 1941 og andre utgivelser av ”Fri fagbevegelse” ble sendte fra Oslo og spredd i distriktet. Da tyskerne beslagla alle radioapparater etter en forordning av den 1. august 1941 kom det ut flere såkalte radioaviser over hele landet. ”I krigstid” er et eksempel på en slik avis som ble gitt ut til krigens slutt. Den blir i kapitlet om krigen i Trøndelags historie omtalt som den sivile motstandsbevegelsens organ i Trøndelag (Trøndelags historie 2005:3339. ”Frihetens forpost” ble stensilert på Misjonshotellet rett over gaten for Gestapos hovedkvarter. Fra august 1944 kom ”For frihet” med tidligere Adresseavisen-journalist Per Opøien som redaktør. Som en kuriositet kan nevnes at for frihet og ”I krigstid” ble

trykket i samme bygning av to ulike grupper som ikke visste om hverandre. Studentene på NTH ga ut en egen avis som ble trykt NTHs hustrykkeri.

På Levanger ga lokale motstandsfolk ut en avis som opererte med ulike navn, Levanger times eller Fjøsposten og en annen som het Navnløs. Sammenlignet med andre distrikter var det relativt få illegale aviser i Nord-Trøndelag, Rinnan-bandens virksomhet er den viktigste forklaringen (Luihn 1999:207-208). Av de avisene som er nevnt over er det bare deler av 1941 årgangen av "I krigstid" som er tilgjengelig på mikrofilm og tilgjengelig for min undersøkelse. Det er derfor vanskelig å si helt sikkert om hvilken funksjon de illegale avisene hadde under Unntakstilstanden. På Nasjonalbiblioteket har de bare et eksemplar av "I krigstid" og den utgaven er lite egnet til å kaste lys over hvilken rolle de illegale avisene kan ha spilt i oktober 1942. Utgaven er datert 14. januar 1942 og er en maskinskrevet enkel publikasjon, tidstypisk både i form og innhold. Det var gjengitt nyheter fra krigens gang i Europa, basert på radiosendinger fra London. Siden norsk presse var sensurert var nettopp slike krigsnyheter viktige. Hovedpoenget i akkurat denne utgaven er å oppsummere situasjonen etter de alliertes invasjon i Europa. Den har en propagandistisk brodd mot Hitler, men stoffet er lite journalistisk bearbeidet og mangler analyse. Hovedformålet var åpenbart å få formidlet fakta usminket.

Dekning av unntakstilstanden i de illegale aviser i Trøndelag

I Hjemmefrontmuseet finnes en utgave av den illegale avisen "Norske Nyheter" som kom ut i Trondheim. Det første eksemplaret er datert nr. 6. oktober med klokkeslett som er angitt til kl. 53. "Norske Nyheter" finnes ikke i Luihns oversikt over illegale aviser og viser at Luihns oversikt ikke er komplett. I denne utgaven er det et langt sitat fra Reichskommissar Terbovens forordning, slik den også ble gjengitt i de offisielle avisene. Det blir også sitert fra general Rediess om forordningen fra det tyske politi i Norge har gitt til NS fylkesleder Rogstad. Her heter det at han er utstyrt med "uinnskrenket rett til å treffe administrative disposisjoner for dette område" (op.cit.). Det er lite som skiller denne meldingen fra det som stod i de sensurerte avisene.

---

3 Takk til Arnfinn Moland for hjelp til å finne fram grunnlagsmateriale.

Den neste utgave av Norske nyheter er datert 7. oktober kl. 11.15 med henvisning til NTBs korrespondent i Stockholm og Tidningarnas Telegrambyrå (TT) i Oslo. Her vises det til en del av de kommentarene som har stått i de kontrollerte avisene, gjengitt tidligere i artikkelen. Ett sammendrag lyder i sin helhet slik:

”Avisene understreker at det betydningsfulle moment at en lokal representant for Nasjonal Samling har fått uinnskrenket myndighet med hensyn til den norske administrasjon i vedkommende distrikter. Dette er en ekstraordinær tilkjennegivelse fra okkupasjonens aktens (sic) side om at ”statsakten” på Akershus den 1. februar i år ikke bare var tom gestus, skriver den nazikontrollerte ”Aftenposten” (Norske nyheter 7. oktober).

Det siteres også fra Fritt Folk som skriver at man må oppfatte dette som et nytt bevis på den oppriktige vilje i tyske kretser til å la Norge bli styrt av nordmenn gjennom Nasjonal Samling. ”I all sørgeligheten ved undtagelsestilstanden betegner dette et stort lyspunkt. ”Morgenbladet” skriver at det ikke er ofte at Reichskommissar tar affære men når han gjør det så er det med en kraftig advarsel til hele det norske folk om at det må være forsiktig i sin opptreden i alle måter og i alle forhold. Måtte en bare legge seg dette på sinne, slutter bladet” (alle sitater gjengitt fra ”Norske nyheter” 7. oktober).

Det virker ikke som ”Norske nyheter” har egne journalistiske ambisjoner utover det å referere til det som blir publisert i den kontrollerte presse. Av andre saker i denne utgaven er det en artikkel om at den russiske regjering har protestert mot at svenske myndigheter har arrestert sjefen for det russiske reisebyrå Intourist for spionasje. Det er også referert til den svenske avisen Social Demokraten om at tyske kretser i Oslo er av den oppfatning at et Stor-Germania” bestående av Tyskland, Holland og Norge vil bli proklamert i nær framtid. I motsetning til meldingene om unntakstilstanden er dette stoff som normalt ikke var å finne i den kontrollerte pressen. Men utvalget saker virker tilfeldig sammensatt uten en klar journalistisk prioritering.

Sendere på dagen den 7. oktober (kl. 12.00) kommer "Norske Nyheter" med en ny utgave (nr. 2) der det vises til NTBs korrespondent i Stockholm som publiserer listen over navnene på de ti henrettede etter unntakstilstanden. Det er et interessant trekk med utgivelsen at den oppdateres flere ganger daglig, slik har den mer til felles med dagens oppdatering på dagens nettaviser enn den tradisjonelle avisen som bare har en utgivelse per dag. Dette var en av fordelene med å ha enkle publikasjoner med kort produksjonstid.

I et eget telegram med dateline Reuter/ NTB vises det til at Reichskommissar Terboven har ankommet Trondheim. Det vises også til en tale han holdt der han forsikret om "sitt vennskap med det norske folk" (op.cit.) . Hvordan de illegale avisene hadde fått tilgang til materiale fra NTB's korrespondent kan vi bare spekulere om. Det mest sannsynlige er at journalister som jobbet i den kontrollerte pressen fikk tilgang til telegrammer fra Reuter og NTB i jobben, og tok dette med seg når de produserte illegale aviser. Vi vet at en del ansatte i NTB distribuerte NTB-telegrammer til den illegale presse. Denne operasjonen gikk under navnet «Sperretjenesten» (Ottosen 1996: 143).

Det vises også til en melding fra Oslo-Kringkasteren der det ble lest opp en melding om at "tiden nå var inne til å "gjøre seg helt kvitt med alle farlige elementer". Videre heter det at "Mens den tyske hær utkjemper nærkamper, anvender dens fiender – som også er våre agenter til å skape uorden i landet". Her følger nå noe som minner mer om en nyhetsanalyse og et forsøk på å sette det inn i kontekst:

"Det er som tidligere meddelt blitt påstått at årsaken til unntagelsestilstanden i største delen av Trøndelag fylke og i Grane herred i Nordland er "sabotasjehandlinger som ville satt forsyningene i fare" (op. cit).

Under en egen mellomoverskrift: "BAKGRUNNEN FOR UNNTAGELSESTILSTANDEN" formidles så fakta om sabotasjehandlingene og her er det en henvisning til Terbovens utsagn, som sa det var nødvendig å gripe inn for ellers ville landets forsyninger bli truet. Og så følger det som faktisk minner om en nyhetsanalyse:

”Man vet ”at NS har vært nødt til å gripe til strenge forholdsregler mot sine egne medlemmer i Trøndelag, og at NS-ledelsen har bedt de tyske myndigheter om assistanse ved denne anledning. Den fullmakt Rogstad har fått på det rent sivile norske administrative område viser at en stor opprydning pågår. Det er allerede meddelt offentlig at flere ledende NS-menn er avskjedighet og det vites at et stort antall er anbragt i konsentrasjonsleir, hvilket bekrefter den misnöye som gjør seg gjeldende innen NS. Når NS-avisene understreker betydningen av Rogstads fullmakt er hertil å bemerke at tyskerne selvsagt på egen hånd administrerer selve unntagelsestilstanden. Denne er sikkert et av de vanlige motstöt, tyskerne griper til i tilfellet hvor den norske befolkning har demonstrert sin faste holdning, som for eksempel i saken om ”Rikstinget”. Rogstad som er en ganske ung mann er meget ærgjerrig og virksom person som flere ganger har gjort seg kjent ved brutal opptreden, blant annet ved den meget omtalte straffeekspedisjon til Selbu.” (op.cit)

I en ny utgave samme dag datert senere på dagen kl 14.30 trykker publikasjonen ”Norske nyheter” listen over de henrettede som samme dag er publisert i Adresseavisen. Her er det mer utfyllende opplysninger om den enkelte, men ingen dypere analyser om motstandskampen eller oppfordringer til bestemte typer adferd blant vanlige nordmenn. En av de henrettede var den erfarne presse mannen Harald Langhelle. Han var 52 år og blir omtalt som ”en fremragende presse mann” (op.cit.). Det ligger mye dramatikk bak denne enkle nyhetsmeldingen. Langhelle var ingen hvem som helst i det lokale presse miljøet. Han hadde hatt flere tillitsverv i pressen og vært styremedlem i Trondheim Journalistforening og senere medlem av hovedstyre i Norsk Presseforbund. Han ble avsatt som redaktør av Arbeideravisen i Trondheim i 1940. Som bystyremedlem for Arbeiderpartiet ledet han bystyrets aksjon mot den nye naziordføreren. Han ble arrestert flere ganger før han til slutt ble henrettet i Faldstadskogen . Han etterlot seg hustru og fire barn. Han skjebne kan derfor knyttes direkte til den omtalte unntakstilstanden.

Den 13. oktober, dagen etter at unntakstilstanden ble opphevet, kom ”Norske Nyheter” med en ny utgave datert nr. 4 kl.1. Her vises det til melding fra ”Svenska

Dagbladet” om at det har ”funnet sted noen sabotasjehandlinger i nærheten av Steinkjer”. Det er detaljerte opplysninger om sabotasjeaksjoner som førte til unntakstilstanden. Denne typen konkrete beskrivelser ville sannsynligvis blitt sensurert i de ordinære avisene. Her har derfor de illegale avisene hatt en funksjon som nyhetsformidler av usensurerte (forsinkede) nyheter. Det heter videre at det er usikkert ”om disse begivenheter har foranlediget noen henrettelser” (op.cit). Selve sabotasjen ble beskrevet som at ”ukjente personer har sprengt i luften pumpeordningen som holdt Malm gruver fri for vann. Etter denne sprengningen har grubene vært fylt av van (sic.)”. Det vises også til en annen aksjon utført av seks engelskmenn som ble satt i land. Det heter videre at: ”Tyskerne har i dette distriktet store befestningsarbeider. Etter sabotasjen ble alle engelskmenn tatt til fange og brakt til Trondheim” (op.cit.). Det blir videre formidlet en stemningsrapport fra folkedypet: ”Opplysninger om disse tilfeller av sabotasje er kommet fra den andre side av grensen over til den svenske side” heter det, og det legges til at det rår stor sorg og et voldsomt raseri over de henrettelser som har funnet sted og at matsituasjonen er alvorlig.” (op.cit.)

I samme utgave er det en annen nyhetssak under tittelen ”TIL UNDERRETNING”. Dette er ufyllende informasjon om en av de henrettede, og er også merket ”Fra NTB’s korrespondent ”, igjen er det en svensk avis som er kilden til nyheten:

”Østersundsposten” forteller at Rasmus Skjerpe som var blant de henrettede i Trondheim torsdag i forrige uke var bosatt i Gudå, noen mil fra den svenske grense, hvor hans far var stasjonsmester. Rasmus Skjerpe selv var tegner ved jernbaneingeniørkontoret i Trondheim. Samme dag som sønnen ble arrestert fikk faren underretning om det og undslapp i løpet av natten på en motorrulle til Storlien sommeren (sic) med sin hustru. Noen dager senere fikk han så høre i kringkastingen at hans sønn var blitt henrettet.” (op.cit.).

Vi ser at illegale aviser er en plattform for opplysninger og fakta som ble sensurert i den kontrollerte pressen. Formen er nøktern og fri for agitasjon og med lite analyse. Norske nyheter har som case vist at stoffet var satt sammen ten en klar journalistisk bearbeiding eller analytisk kontekst. Avisen bærer preg av å være laget under tidspress der

hovedformålet synes å være formidling av fakta som ellers ville vært utilgjengelig for publikum

Konklusjon

De lovlige avisene hadde en ensartet dekning som viste at pressekontrollen fungerte. Det lille utvalget vi har hatt tilgjengelig av illegale avisene brakte mye av de samme opplysningen, som stammet fra tyske dekreter og NS-propaganda. Men formidlingen i de illegale avisene framsto som umiddelbare og ekte, uten den propagandistiske retorikken som preget de tysk- og NS-kontrollerte avisene. Likhetspunktene i omtalen av unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942 i Fritt Folk og de lokale NS-kontrollerte avisene, vitner om at befolkningen uten tilgang til alternativ informasjon fra ulovlig radiolytting eller illegale aviser, blir eksponert for et svært ensidig og propagandistisk nyhetsbilde.

Leserne av de utvalgte illegale avisene kunne registrere at mange av de samme faktaene som stod i den kontrollerte pressen også ble formidlet av illegale aviser. Men siden de visste at de illegale avisene var skrevet av motstandsfolk, kan vi anta at de bidro til det som framsto som en mer troverdig (om enn primitiv) kontekst. Folk flest visste at de ordinære avisene var underlagt kontroll og de så derfor på det som stod på trykk med en viss skepsis. Vi skal likevel ikke se bort fra at den daglige gjennomkontrollerte nyhetsdekningen hadde sin påvirkningseffekt. Selv de kontrollerte avisene var etterspurte, og vi vet at selv falske opplysninger og ensidig propaganda er egnet til å påvirke folks holdninger og virkelighetsoppfatning (Ottosen 2009, 2010). Slik sett kan man si at illegale aviser utgjorde en form for mot-propaganda. Men sofistikert journalistikk var det ikke.

For å trekke mer vidtrekkende konklusjoner om hvorvidt de illegale aviser har karakter av å være journalistiske eller ikke-journalistiske publikasjoner, trenger vi større materiale enn det som her er presentert. Vi trenger også flere komparative studier av dekningen av flere hendelser i den kontrollerte pressen og illegale aviser i løpet av okkupasjonstiden.

Kilder

Fritt Folk, oktober 1942, Nasjonalbiblioteket

Adresseavisen, oktober 1942, Nasjonalbiblioteket

Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen, oktober 1942, Nasjonalbiblioteket

I krigstid (illegal avis) oktober 1942, Nasjonalbiblioteket

Norske nyheter (illegal avis) oktober 1942, Norges Hjemmefrontmuseum

Litteratur

Arntsen, Jan Magne og Harestad, Thor Geir (2012) *Triumf og tragedie - historien om NSminister Gulbrand Lunde*. Sandnes: Commentum forlag.

Dahl, Hans Fredrik (2010) Fritt Folk i *Norske Flo, Idar red. Aviser fra A til Å. Bind 4 Norsk Presses historie 1660-2010*. Oslo: Universitetsforlaget.

Dahl, Hans Fredrik og Ottosen, Rune (2010) *Pressen under krig og nazisme i Ottosen, Runde red. (2010) Presse, parti og publikum 1880-1945*. Bind 2 Norsk Pressehistorie 1660-2010.

Fairclough, Norman 1995. *Critical Discourse Analysis*. London: Longman

Flo, Idar red. *Norske Aviser fra A til Å. Bind 4 Norsk Presses historie 1660-2010*. Oslo: Universitetsforlaget

Grut, Arnulf (2010). Adresseavisen I *Norske Flo, Idar red. Aviser fra A til Å. Bind 4 Norsk Presses historie 1660-2010*. Oslo: Universitetsforlaget.

Kraglund, Ivar og Moland, Arnfinn (1987). *Norge i krig. Hjemmefront. Bind 6*. Oslo: Aschehoug forlag.

Kirkhusmo, Anders (1997) *Regionsenter i motstandsarbeidet*. Trondheims historie 997-1997. Universitetsforlaget.

Kirkhusmo, Andres (2005) Trøndelag I krigstid 1940-1945. I *Trøndelag historie bind 3. Grenda blir global 1850-2005*. Trondheim: Tapir akademiske forlag.

Luihn, Hans (1981). *Det fjerde våpen. Den hemmelige presse i Norge 1940-1945*. Oslo: Universitetsforlaget.

Luihn, Hans (1999). *Den frie og hemmelige pressen*. Oslo: Nasjonalbiblioteket.

Michelet, Marte (2014). *Den største forbrytelsen*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.

Nordland, Andreas 2011. *Medier, makt og millioner. Schibsteds historie 1934-2011*. Oslo: Schibsted.

Opdal, Andor (2010). Trønder-Avisa. I Flo, Idar red. *Aviser fra A til Å. Norsk Presses historie 1660-2010 bind 4*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ottosen, Kristian (1994) *I slik en natt. Historien om deportasjonen av jøder i Norge*. Oslo: Aschehoug.

Ottosen, Rune (red.) (2010) *Norsk Presses Historie 1660-2010. Bind 2. Presse, parti og publikum 1880-1945*. Oslo: Universitetsforlaget

Ottosen, Rune (2010b) Jernhælen i redaksjonen. Pressen i det okkuperte Norge. *Pressehistorisk tidsskrift* nr. 13 2010.

Ottosen, Rune (2009) *VG, Saddam og vi. Et kritisk blikk på nyhetsdekning av krig og konflikt*. Oslo: IJ/Høyskoleforlaget.

Ottosen, Rune (1996) *Fra fjærpenn til Internett. Journalister I organisasjon og samfunn*. Oslo: Aschehoug.

Overrein, Per (2010) Nasjonalbladet. I Flo, Idar red. *Aviser fra A til Å. Norsk Presses historie 1660-2010 bind 4*. Oslo: Universitetsforlaget.

Steinjerlekiskonet 2012. <http://www.steinkjerleksikonet.no/index.php?head=5> nedlastet 22. September 2012.

Støren, Wilhel K. (1967) *Adresseavisen to hundre år*. Trondheim: Adresseavisen.

Trøndelags historie. Bind 3 (2005). *Grenda ble global 1850-2005*. Trondheim: Tapir akademiske forlag.

Wernersen, C.H. (2006). *Illojalitet vil bli bedømt og straffet deretter. Norsk presse under nazistisk sensur*. Masteroppgave, Institutt for medier og kommunikasjon, Universitet i Oslo.